

SZABÁLYKÖVETÉS, SZABÁLYSZEGÉS ÉS SZABÁLYMÓDOSÍTÁS

Danka István

danka.istvan@gmail.com

BME Filozófia és Tudománytörténet Tanszék

BME TFK "Szabálykövetés vs. szabálysértés –
nem (csak) nyelvész szemmel" konferencia

2021. 10. 01.

Az előadás váza

An aerial photograph of a city intersection. The scene shows a multi-lane road with a central crosswalk. Several cars are visible, including a red car, a white car, a blue car, a green car, and a white van. A white truck is also present. Pedestrians are walking on the sidewalks. The background shows greenery and a building.

1. A szabálykövetés problémája

- i. Szkepticizmus
- ii. Mintavezérelt viselkedés

2. A szabályszegés problémája

- i. Normativitás
- ii. Kalkulusok és nyelvjátékok

3. A szabálmódosítás problémája

- i. Fogalmiság
- ii. Nyelvjátékkonstruálás

1. A SZABÁLYKÖVETÉS PROBLÉMÁJA

i. Szkepticizmus

A szkeptikus kihívás

- Szeretnénk azt gondolni, hogy a hiteink tudást konstituálnak
- Azonban tudásnak csak azok a hitek számítanak, amelyek igazoltak is
- A szkeptikus szerint nincs teljes igazolás, mindennel szemben merülhet fel kétely
  - Az "... és **ezt** honnan tudod?" a végtelenségig folytatható
- Ha minden hitünkkel kapcsolatban felmerülhet a kétely, semmi tudásunk nincs a valóságról
  - Lehetséges, hogy csak álmodunk
  - Egy gonosz démon megcsal minket minden észleletünkben és gondolatunkban
  - Számítógépes szimulációban élünk
  - stb.

Szkepticizmus kimaxolva

- A szabálykövetés filozófiai problémája egy szkeptikus probléma:
- Honnan tudom, hogy követem a szabályt?
  - Jó szabályt követek-e?
  - Honnan tudom, melyik a jó szabály?
  - Egyáltalán: követek-e **bármilyen** szabályt?
- Wittgenstein: folytassuk a számsort: 2, 4, 6, 8, 10, ...
  - Honnan tudom, hogy mi a szabály?
  - Úgy **tűnik**, hogy kettesével nő, de mi van, ha ez csak egy félrevezető, szűk minta?
  - Pl. 1000-tól elkezd négyesével nőni?
- Nyelvi jelenségekre: véges tanult példából kell potenciálisan végtelen esetre alkalmaznunk a nyelv szabályait

Szabálykövetés mint antiszkeptikus fegyver

- Sosem tudhatom, hogy követem-e a szabályt, mert bármikor lehet, hogy csak azt **hiszem**, hogy követem
  - Minden esetben, amikor "j"-t mondok, "j"-t írok
  - Egészen addig helyesen követem a szabályt, amíg nem futok bele egy "ly"-os szóba
  - De a jó szabályt követtem-e, amikor minden "j"-nél "j"-t írtam?
- **Válasz:** nem vagyok egyedül: társas lényként a nyelvi közösség tagjai ellenőrzik, amit csinálok
  - A szkepticizmus ellenszere az antiindividualizmus
- A szkeptikus probléma abból származik, hogy az **én** hiteimet szeretném garantálni
- Miközben hiteink nagy része **közös**, és éppen a közös praxis alapozza meg
- Azzal tudjuk igazolni, hogy mások szerint is úgy van
  - Ez kevesebb, mint amit az individualista elérni szeretne, de több, mint amit el tud érni

Szabálykövetés és antiindividualizmus

- Az individualizmus legalább Descartes óta széles körben elterjedt alapvetés az ismeretelméletben
- Az individualizmus meghaladása olyan fordulópontra a filozófiában, amelynek hatásai mindmáig nem tisztázódtak teljesen
  - A "társas episztemológia" egy meglehetősen új fejlemény
  - Az individualista szemlélet nem teljesen szűnt meg
- Az individualizmus "nyakába varrni" a szkepticizmust a filozófia egyik, ha nem a legnagyobb fegyverténye
- "Paradigmaváltás"
- Az új paradigma aztán persze kitermeli a saját problémáit

1. A SZABÁLYKÖVETÉS PROBLÉMÁJA

ii. Mintavezérelt viselkedés

Szabálykövető és mintavezérelt viselkedés

- A szabálykövetés a szabályok **explicit ismeretét** feltételezi (Sellars)
- Mit csinálnak a méhek, amikor "táncolnak"?
  - Szabályszerűségeket követő mozdulatsorok
  - De a szabály **ismerete** nem elvárható a méhektől
  - Tekintsük úgy, hogy **mintát** követnek, nem **szabályt**
- Matematikai szabály: adj a számsorhoz 2-t
- Matematikai minta: ha látsz egy hatost, mindig nyolcassal folytasd
- Nyelvi szabály: a túl hosszú szavakat kötőjellel tagoljuk (és erre ilyen és ilyen alszabályok, kivetelek stb. vannak)
- Nyelvi minta: így és így írd ("diákigazolvány", de "újságíró-igazolvány")

Szabálykövetés és metanyelv

- Az explicit szabálykövetés egy **metanyelv** ismeretét feltételezi:
- A **szabálykönyv** nyelvét
- Tehát akkor követem (tudatosan) a szabályokat (ahelyett, hogy csak mintavezérelten cselekednék), ha beszélem a szabálykönyv nyelvét
- Ez azonban **végtelen regresszushoz** vezet:
  - Ahhoz, hogy tudatosan kövessem a szabálykönyv nyelvének a szabályait, beszélnem kell a **szabálykönyv metanyelvét**
  - Ennek tudatos szabálykövetéséhez **a szabálykönyv metanyelvét leíró szabálykönyv metanyelvét**
  - ...és annak a metanyelvét, és így tovább
- Alternatíva: nem tudatos szabálykövető vagyok – de ezt nem szeretnénk gondolni...
- Esetleg: egy szint **felett** nem tudatos szabálykövető vagyok (pl. a szabálykönyvnek nincs metanyelve)
  - De **pont a szabályokat** ne tudatosan kellene értelmeznünk?

2. A SZABÁLYSZEGÉS PROBLÉMÁJA

i. Normativitás

Szabályszegés szabálykövetés nélkül?

- Megszeghetek-e úgy egy szabályt, hogy eleve **nem is követtem?**
  - Ha "csak" mintavezérelten viselkedem, nem explicit szabály alapján, akkor szigorúan véve nincs szabályszegés, hiszen nincs szabálykövetés
  - Miközben a társaim jogosan várják el tőlem a szabály betartását (ha az társas norma)
- Attól még, hogy mindent, amit "j"-nek mondok, "j"-nek is írok, vannak esetek, amikor a "j"-t "ly"-nak **kell** írni
  - Ezt (ha más nem) onnan tudjuk, hogy a nyelvtanár jelzi, ha elrontottuk
- **Ezért** nem lehetséges individualista alapon szabálykövetés:
- a **szabályszegés** lehetősége megköveteli a külső ellenőrzést
  - szeghetek persze "belső" szabályt, amit magamnak állítottam fel
  - de csak akkor tudok a mintavezérelt viselkedésemmel szabályt szegni, ha az a szabály tőlem **független** -> objektív, de legalább interszubjektív, azaz **társas**

Néhány esetben "ly"-nak kell írni a "j"-t?

- Mit jelent itt a "kell"?
- Nem jelentheti azt, hogy "általában úgy írják"
  - Hume: a "van"-ból nem következik "kell"
  - Általában úgy írják -> regularitás
  - Úgy **kell** írni -> normativitás
  - Ha **soha senki** nem írná úgy, akkor is úgy **kell** írni (ha ez a szabály)
- De ha soha senki nem írja úgy, hogyan lehet ez a szabály?
  - A szabály **jellemzően** (de nem szükségképpen) a **gyakorlatot** rögzíti
  - Van egy meglevő gyakorlat (regularitás), és ezt a normativitás szintjére emeljük
  - Úgy teszünk, **mintha** kötelező lenne – és ettől lesz kötelező

Konvenciók és pusztá regularitások: a hagyományos nézet

- A konvenció egyrészt a megszokott, hagyományos, „természetes” – szemben a újszerűvel, a deviánssal, a váratlannal
- másrészt a konvenció a mesterséges, az opcionális – szemben a természetessel, alapvetővel, megkerülhetetlennel (Goodman)
- A konvenciókat **választjuk**
  - de miután választottuk őket, **valamilyen** kényszerítő erejük van
  - Pl. institutionális konvenció megszegése a közösségből való kirekesztéssel járhat (vagy a konvenció átértelmezésével)

A hagyományos nézet kritikája

- Minden konvenció regularitás, de nem minden regularitás konvenció: evés, alvás vs. jobboldali forgalom, pénz, nyelv (D. Lewis)
- A társas konvenciók érthetők explicit vagy implicit megegyezéseként (utóbbi: hallgatólagos megegyezés – Locke), esetleg kulturális evolúció eredményeként.
- De: milyen nyelven egyeznénk meg a nyelvi jelek jelentésében (Russell, Quine)?
- Következmény: **vagy** a nyelv mégsem konvenció alapú, **vagy** nem feltételez még hallgatólagos megegyezést sem (Lewis)
  - elég az, hogy így racionális
- A jobb oldalon vezetés Nash-egyensúlyi állapot eredménye: a bal oldalon vezetés (ha mindenki átveszi) egyformán jó alternatíva lenne, de senkinek sem éri meg változtatni, amíg a többiek nem teszik

Szokás volt, norma lett?

- A normává válás **előtti** és **utáni** stádium különbsége
- Mielőtt normává válna, nyers tény, miután normává vált, intézményes tény
  - Mielőtt normává válna, puszta regularitás, miután normává vált, következménye van, ha megszegik
- A szabály egy játékot **konstituál**; a játékon belülről nézve norma, a játékon kívülről nézve „csak” **de facto** regularitás
- Valójában **fokozati** (vagy legalábbis több, eltérő szintű) normativitás
  - A képeslapküldés egy konvenció. De az elmaradása egy nagyon „kis súlyú” szabályáthágás -> gyenge szabályszegés
  - Pl. a hazaárulás sokkal nagyobb súlyú, amely a társas együttélés általános kereteit sérti -> (nagyon) erős szabályszegés
  - Hol helyezkednek el ezen a skálán a nyelvi szabálysértések?
    - Vsz. függ attól, hogy pl. értelemzavaró szabálysértésről van-e szó, mennyire bevett konvenció rögzíti az adott szabályt stb. De biztosan valahol a kettő között

An aerial photograph of a busy city intersection. The scene shows multiple lanes of traffic with various vehicles including cars, a white delivery truck, and a blue van. Pedestrians are visible on the sidewalks. The road has white lane markings and zebra crossings. The overall atmosphere is that of a typical urban traffic scene.

2. A SZABÁLYSZEGÉS PROBLÉMÁJA

ii. Kalkulusok és nyelvjátékok

Szabálykönyv és szabályszegési gyakorlat

- A szabályrendszer két dologgal felelhet a rendszeres szabályszegésre:
  - Rendre szabályszegésként kezeli azt, és ennek megfelelően szankcionálja, vagy
  - Kellő rendszeresség mellett elfogadja, hogy a szabályt **felülírta a működő gyakorlat**
    - "Nyelvőrzés" vs. "nyelvújítás"
- Wittgenstein: kalkulusok és nyelvjátékok
  - merev, a szabályszegést nem toleráló (kalkulus) ill.
  - a rendszeres szabályszegést reformnak tekintő rendszer (nyelvjáték)
- Kalkulus: minden társas aktivitás (és így a nyelvhasználat is) a merev, rigorózus axiomatikus matematika mintájára képzelendő el
- Nyelvjáték: minden társas aktivitás (és így a matematika is) a flexibilis, fluid nyelvhasználati gyakorlat mintájára képzelendő el

Kalkulusok és nyelvjátékok

- Kalkulus: önmagába zárt, különálló, merev rendszer, amely a szabályokat áthághatatatlannak tartja
  - A kalkulusban minden igazság levezethető az axiómákból a levezetési szabályok segítségével
  - Ami nem vezethető le, az nem létezik
  - Egyetlen apró szabályszegés (hibás levezetés) is a kalkulus teljes lecserélésével jár (új kalkulust "kezdünk írni", új szabályokkal)
  - Az egyes kalkulusok nem érintkeznek egymással (relativizmus)
  - A köztük levő átjárás, fordítás is nehézkes (relativizmus kimaxolva)

Kalkulusok és nyelvjátékok

- Nyelvjáték: nyitott rendszerek, (viszonylag) flexibilis szabályokkal, melyeket a nyelvhasználat gyakorlata szab meg
  - A szabályokat a működő gyakorlat határozza meg
  - Ha a nyelvhasználat változik, a szabályok is változnak
  - Kisebb szabálmódosítások nem érintik lényegesen a nyelvjáték működését
    - persze: mi a "kisebb szabálmódosítás" (erről hamarosan)
  - A nyelvjátéknak nincsenek "határai", folytonos más nyelvjátékokkal (pluralizmus)
  - A nyelvjátékok közti fordítást a közös gyakorlati háttér biztosítja
    - Bármely nyelvjátékot is játszunk épp, ugyanabban a valóságban élünk, amely így segíti a közös valóságértelmezést
    - Valóságértelmezéseink ettől még nem lesznek azonosak, de legalább párbeszédképesek lesznek (pluralizmus kimaxolva)

2. A SZABÁLYMÓDOSÍTÁS PROBLÉMÁJA

i. Fogalmiság

Fogalmak és nyelvhasználat: a klasszikus nézet

- Platón-Frege kánon: nyelvhasználatunk a fogalmiságon alapszik
- A fogalmak belső természete határozza meg, hogy a nyelv hogyan működik
  - Fogalmaink "örködnek" a nyelvhasználat felett
  - Diktálják a helyes nyelvhasználat szabályait
- Fogalmaink a mindenkori használatától függetlenek, azt logikailag megelőzőek
  - a fogalmak időtlenek, téridőtől függetlenek
  - ha egy fogalmat soha senki nem használt, akkor is létezik
    - az absztrakt létezők "platóni mennyországában"
- A valóság objektumai e fogalmak leképeződései
  - Az absztrakt fogalmiság rendezőelvként működik a valóság konkrét objektumainak vonatkozásában
  - A konkrét csak az absztrakt gyenge kópiája

Fogalmak és nyelvhasználat: Wittgenstein

- A szavak jelentését nem absztrakt fogalmak határozzák meg, hanem a szavak **használatának módja**
  - Egy szó jelentését azon kontextusok összessége határozza meg, amelyekben az adott szót használjuk
- Ha vannak is absztrakt fogalmak, ezek a használati módok "párlatai"
  - A szavak jelentése nem a használati módok szemantikai terének metszeteként gondolandó el (absztrakt fogalom), hanem
  - a használati módok szemantikai terének uniójaként (azaz **minden** használati mód konstitutív a jelentésre nézve, nem pedig a minden használati módtól **elvonatkoztatott**, absztrahált fogalom)
- Ez egy pragmatikusabb, gyakorlatorientáltabb megközelítés, mint a platón-fregei
  - és jobban hajlik a "nyelvújításra", mint a "nyelvőrzésre"

De mi van akkor, ha változik a nyelvhasználat?

- A "felnőtt" szó jelentésével mindannyian tisztában vagyunk
  - jellemzően 18 évét betöltött személyre utal
- Ebből következik az állítás, hogy
  - (1) "Egyetlen tíz év alatti személy sem felnőtt"
- Ám ha azt halljuk, hogy
  - (2) "Jane három éves lánya (kész) felnőtt",mégis értjük a mondatot, és igaznak is tudjuk elfogadni
- Ekkor a "felnőtt" szó egy, a korábbihoz képest új használatával találkozunk
  - kb. "kivételes értelmi képességei vannak"
- így nem kell (2)-t (1) cáfolatának tekintenünk
- mert (2) egy **új fogalmat** vezet be (H-J. Glock)

Definitív-grammatikai és empirikus állítások

- Az empirikus állításaink a valóság kontingens tényeire vonatkoznak
  - lehetnének másképp is a helyzetállapotok, mint ahogyan vannak
- A grammatikai szabályok definitívek a nyelvhasználatra vonatkozóan
  - Nem lehetnek másképp (ha megszegjük őket, felrúgjuk **az egész** nyelvjáték használati szabályait)
  - Tipikus grammatikai állítások a definíciók: ez az adott szó ezt és ezt jelenti
- Új fogalmat bevezetni empirikus állítással "könnyebb", grammatikai szabályra vonatkozóan nehezebb – gondolnánk
- De hol a határ a kettő között?
  - „A sav egy szubsztancia, amely oldott állapotban a lakmuspapírt pirosra színezi” – definíció volt **korábban**
  - Ma a savakat proton donorokként szokás definiálni
  - A savak lakmuspapír-színezése ma egy empirikus állításnak számít
  - Miközben száz évvel ezelőtt a "savak" szó jelentését definiáltuk így

2. A SZABÁLYMÓDOSÍTÁS PROBLÉMÁJA

ii. Nyelvjátékkonstruálás

A határ: regulatív és konstitutív szabályok

- Regulatív szabályok: amelyek rendszerességeket írnak le
  - **Tényszerűen** így és így használjuk a nyelvet (de lehetne másképp is)
- Konstitutív szabályok: amelyek a rendszert alkotják
  - Ha nem így használjuk, **megszűnik** a rendszer
- E megkülönböztetés nagyjából az egész társadalomtudományos diskurzusból hiányzik
  - A filozófusok is vitatják, hogy meghúzható-e
  - pl. a játékelmélet regulatív szabályokkal számol
  - Ha vannak nem-regulatív szabályok, a játékelmélet nem vonatkozik rájuk (bár Hindriks és Guala szerint kiterjeszthető rájuk)
- Két részre bontható az állítás: (1) vannak konstitutív szabályok, és (2) ezek élesen elkülönülnek a regulatív szabályoktól
  - (1) igaz, (2) hamis
  - Minden, ami konstitutív, egyben regulatív is, de nem fordítva
  - a konstitutív szabályok valódi részhalmazát képezik a regulatív szabályoknak.

Mi is a megkülönböztetés maga?

Regulatív:

- „Tedd x-et!”
- „Ha y, tedd x-et!”
- Cselekedeteket szabályoznak, felszólító mód

Konstitutív:

- x y-nak számít c körülmények között
  - „x (az ilyen és ilyen papírdarab) y (dollárnak) számít c (az Egyesült Államokban).”
- Cselekedeteket (vagy tényeket) tesznek lehetővé, kijelentő mód
- y **nem lenne**, ha a rá vonatkozó konstitutív szabály nem lenne

Definíciós és stratégiai szabályok

- Hasonló, de nem teljesen azonos, mint a konstitutív vs. regulatív szabályok megkülönböztetés
- A nyelvjátékok **definíciós** szabályai határozzák meg a játék kereteit
  - Sakkban a figurákkal így és így léphetek
  - A nyelvi szabályokat ilyen és ilyen módon kell alkalmaznom
- A **stratégiai** szabályok határozzák meg a kereteken belüli **mozgásteret**
  - Sakkban ha nyerni akarok, ezt és ezt kell lépnem (a definíciós szabályok betartásával)
  - A nyelvi szabályok betartásával ezt és ezt (és még számtalan más dolgot) mondhatok
- Ha stratégiai szabályt sértünk, a kommunikációs célok sérülnek
  - A nyelvjáték szempontjából semmi gond, lehet újra próbálkozni
- Ha definíciós szabályt sértünk, akkor a nyelvjáték maga sérül
  - **vagy** szankció kell kövesse, **vagy** szabálmódosítás
- De **nem minden** szabályszegés von maga után szankciót vagy szabálmódosítást (lásd stratégiai szabályok megsértése)

SZABÁLYKÖVETÉS, SZABÁLYSZEGÉS ÉS SZABÁLYMÓDOSÍTÁS

Danka István

danka.istvan@gmail.com

BME Filozófia és Tudománytörténet Tanszék

BME TFK "Szabálykövetés vs. szabálysértés –
nem (csak) nyelvész szemmel" konferencia

2021. 10. 01.